

Bartłomiej Gruszka¹

¹ Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, ul. Rubież 46, 61-146 Poznań; e-mail: bartekgruszka@poczta.onet.pl

PRÓBA OKREŚLENIA CHRONOLOGII GRODU W POŁUPINIE NA PODSTAWIE WYNIKÓW ANALIZY PORÓWNAWCZEJ ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH I OZNACZEŃ WIEKU METODĄ ¹⁴C

Ustalenie chronologii obserwowanych na podstawie analizy źródeł zjawisk, które wpływają na przemiany kulturowe jest jednym z głównych zadań archeologii. W przypadku wczesnego średniowiecza podstawowym źródłem, z którym mają styczność archeolodzy to fragmenty naczyń. Źródło, które pozornie jest mało przydatne do precyzyjnego datowania. Wielokrotnie badacze ze zrozumiałym pesymizmem podchodzą do możliwości, jakie oferują nam analizy naczyń w periodyzacji przemian osadniczych (Moździoch 1998, s. 109-110; Poleski 2013, s. 14), co może wynikać z tego, że obecnie funkcjonujące systemy typologiczne były utworzone na zbyt uogólnionych i obejmujących przestrzennie duże obszary Słowiańszczyzny, co zapewne wynikało z ówczesnego stanu badań i opracowania źródeł (por. Poleski 2013, s. 14; Parczewski 1988). Obecnie jednak, pomimo znacznego przyrostu bazy źródłowej zbyt łatwo pomijana jest konieczność tworzenia schematów typologicznych uwzględniających lokalną specyfikę zepołów naczyń, które można traktować jako kolejne ogniwa chronologii względnej. Tak opracowane systemy powinny być następnie podstawą do studiów nad chronologią przemian osadniczych w ujęciu ponadregionalnym. Ostatnio można zaobserwować korzystną zmianę w tym zakresie (Brzostowicz 2002, s. 24-49; Pawlak, Pawlak 2008; Bojarski 2012; Pankiewicz 2012), która dotyczy także obszarów Środkowego Nadodrza

(Gruszka 2010; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; Pawlak 2012; 2013).

W przypadku znalezisk z Połupina najliczniejszym źródłem są, jak na większości osiedli wczesnośredniowiecznych fragmenty naczyń, w przeważającej ilości pozyskane z warstw kulturowych zalegających na majdanie grodziska, co dodatkowo utrudnia studia nad chronologią. W celu określenia ram chronologicznych niezbędne jest przeprowadzenie analizy porównawczej cech stylistyczno-technologicznych naczyń z Połupina z zespołami pochodzącymi z sąsiednich stanowisk. Weryfikacji uzyskanych wyników miały posłużyć wyniki oznaczeń wieku metodą ¹⁴C oraz studia nad chronologią innych kategorii znalezisk z Połupina, zwłaszcza ostróg haczykowatych i szklanego, oliwkowatego paciorka.

Terminus ante quem dla zbioru naczyń z Połupina wyznacza moment pojawienia się na omawianym obszarze naczyń typu Tornow i Menkendorf. W chronologii bezwzględnej pojawienie się tych typów naczyń przypada na około połowę IX wieku (Brzostowicz 2002; Gruszka 2012; 2014; Kobylińska 2014, s. 547-550). W przypadku zespołu naczyń z Połupina nie odnotowano żadnego fragmentu, który nawiązuje do naczyń typu Tornow i zaledwie kilka niewielkich fragmentów, które na podstawie zdobienia można utożsamiać z naczyniami typu Menkendorf (Gruszka 2016, ryc. 30:1-3, 15; 32:16; 43:8; 73:7).

Tab. 1. Chronologia zespołów naczyń uwzględniająca udziały procentowe egzemplarzy ornamentowanych i obtaczanych na kole garncarskim na wybranych przykładach z obszaru Środkowego Nadodrza. Oprac. B. Gruszka

Stanowisko	Datowanie	Udział fragmentów ornamentowanych	Udział fragmentów obtaczanych
Kalsk, stan. 1	VI-VI/VII w.	<1%	<1%
Stożne, stan. 2	2. poł. VI-1. poł. VII w.	<1%	<1%
Buków, stan. 1	VII-VII/VIII w.	0%	<1%
Jordanowo, stan. 7	VI-VII w.	ok. 1%	2,5%
Mozów, stan. 23	2. poł. VII-pocz. VIII w.	ok. 2%	ok. 1,5%
Sulechów, stan. 14	2. poł. VII-3. ćw. VIII w.	ok. 1%	ok. 10%
Sulechów, stan. 10 (1. faza)	kon. VII-kon. VIII w.	<1%	64%
Grodziszczce, stan. 9	VIII w.	2%	70%
Połupin, stan. 2	kon. VIII-1. poł. IX w.	8,5%	65%
Gościkowo, stan. 5	poł. VIII-poł. IX w.	3%	98%
Myszęcín stan. 19 osada	poł. VIII-IX w.	5%	79%
Myszęcín stan. 19 cmentarzysko	poł. VIII-IX w.	9,5%	91%
Sulechów, stan. 28	IX w.	49%	ok. 95%
Zawada, stan. 1 (I horyzont)	2. poł. IX-X/XI w.	65%	>99%
Klenica, stan. 4	2. poł. IX-X/XI w.	65%	>99%
Nowiniec, stan. 2	2. poł. IX-X/XI w.	71%	>99%
Sulechów, stan. 10 (2. faza)	X/XI-XI-pocz. XII w.	22% (ceramika częściowo obtaczana) i 40% całkowicie obtaczana	>99%

W analizowanym zbiorze odnaleźć można przeżywające się egzemplarze z podciętym brzegiem, które zanikają w IX wieku. W materiałach datowanych od 2. połowy IX wieku wzwyż podobnych przykładów już nie spotykamy. Istotnym wyznacznikiem chronologii względnej jest także występowanie wśród naczyń z Połupina egzemplarzy wykonanych przez wysoko wykwalifikowanych garncarzy. Tego typu jednostkowe wyroby, zdradzające doskonale opanowanie techniki obtaczania oraz znajomość odpowiednich receptur mas garncarskim przez ich producentów, są charakterystyczne głównie dla 2. połowy VIII i 1. połowy IX wieku i występują na ograniczonym obszarze (Gruszka 2016, s. 183-185). Ich obecność poprzedza w czasie masowe pojawienie się gorszych pod względem techniki i technologii wykonania naczyń typu Tornow i Menkendorf.

Istotnymi wyznacznikami chronologii względnej wyrobów garncarskich są także dane uzyskane z makroskopowych analiz porównawczych. Do cech diagnostycznych można zaliczyć jednoczesny stosunek fragmentów obtaczanych do wykonanych bez użycia koła garncarskiego i form ornamentowanych do niezdobionych. Na podstawie analizy licznej serii naczyń pochodzących z obszaru ziemi lubuskiej, z różnych faz wczesnego średniowiecza wynika, że do około połowy VIII wieku udział form wytwarzanych za pomocą koła garncarskiego był niewielki i nie przekraczał 10% analizowanych zbiorów. Do znacznej zmiany dochodzi w 2. połowie VIII wieku i na początku następnego stulecia, kiedy to udział naczyń obtaczanych gwałtownie wzrasta. W okresie tym nadal jednak dominują naczynia niezdobione. Dopiero w rozwiniętym wieku IX udział naczyń ornamentowanych przyrasta sko-

kowo do poziomu 50-60% i na takim pułapie utrzymuje się do końca starszych faz wczesnego średniowiecza. W IX wieku dochodzi także do gwałtownego przyrostu naczyń wykonanych za pomocą koła garncarskiego. Udział naczyń obtaczanych wzrasta wówczas do nawet 99% analizowanych fragmentów (tab. 1).

W przypadku naczyń z Połupina udział egzemplarzy obtaczanych wynosi około 65%, natomiast zdobionych około 8,5%. Dane uzyskane na podstawie analiz porównawczych naczyń uwzględniających takie elementy jak technika wykonania czy cechy stylistyczno-formalne pozwalają na ustanowienie *terminus post quem* dla zespołu naczyń z Połupina na 2. połowę VIII wieku.

Uzyskany na podstawie analizy ceramiki zakres chronologiczny przypadający na 2. połowę VIII-1. połowę IX wieku nie jest sprzeczny z wymową innych źródeł odkrytych na połupieńskim grodzisku. Dotyczy to zwłaszcza dwóch ostróg haczykowatych oraz szklanego paciorka. W przypadku ostróg analiza przeprowadzona przez Arkadiusza Michalaka dopuszcza możliwości datowania ich na 2. połowę VIII lub początek IX wieku (Michalak 2016, s. 122).

Paciorki, zbliżonego typu do tego jaki został odkryty w Połupinie, nie są spotykane w kontekstach sprzed końca VIII wieku. Wiele wskazuje, że pochodzą raczej z 1. połowy IX wieku (Sawicka 2016, s. 110).

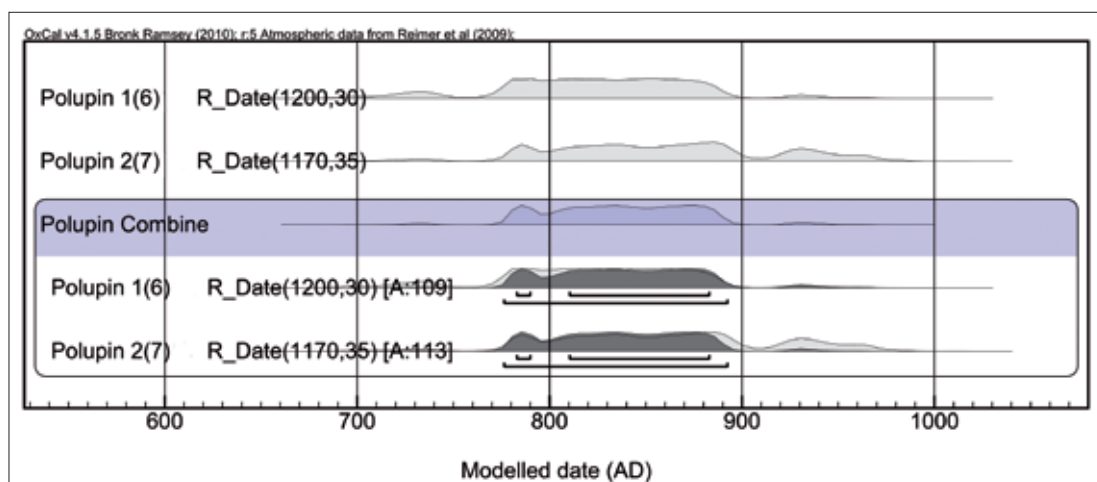
W celu weryfikacji i doprecyzowania ustaleń chronologicznych uzyskanych metodami archeologicznymi wykonano serię oznaczeń wieku metodą ^{14}C . W pierwszej kolejności przeprowadzono analizy radiowęglowe kości zwierzęcych (Gruszka, Kara 2013, s. 261-262). Pierwsza z próbek to ząb trzonowy świni (nr. inw. 19/61; nr próbki Poz-33234), nieprzepalony, który został znaleziony w wykopie 1, w warstwie, między kamieniami. Uzyskane wyniki wieku kalibrowanego wskazują (tab. 2; ryc. 3) na okres od 3. ćwierci VIII do końca IX wieku przy prawdopodobieństwie 87,7%. Druga z próbek (nr inw. 12/63; nr próbki Poz-33235) to nieprzepalony fragment kości ramiennej bydła, pochodzący z wyko-

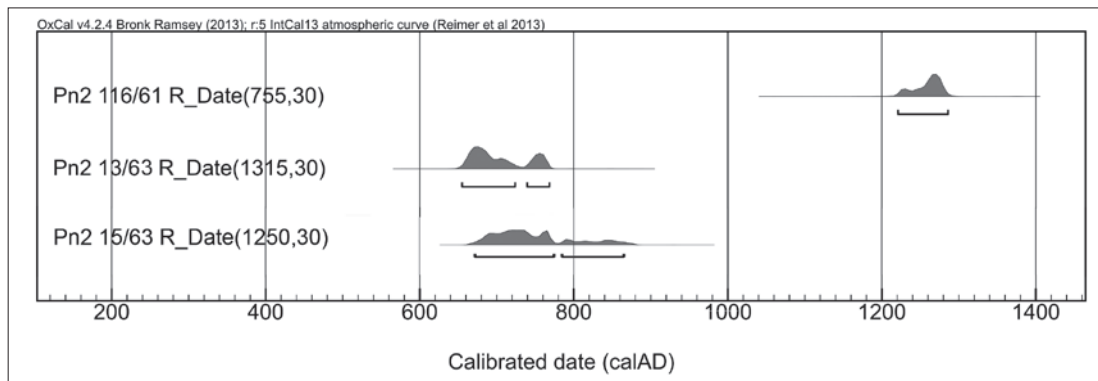
pu 6 (jest to wykop 1 z 1963 roku), z warstwy między kamieniami obsuniętymi z konstrukcji wału, nad gliną. Uzyskane wyniki wskazują, że z prawdopodobieństwem 94,5% jest to okres od 3. ćwierci VIII wieku do lat. 80. X wieku. Interpretując uzyskane wyniki z zastosowaniem datowania łączonego (Walanus Goslar 2004, s. 80) uzyskujemy przedział od 3. ćwierci VIII do końca IX wieku z prawdopodobieństwem wynoszącym 94,5% (tab. 2). Kolejne oznaczenia wieku metodą ^{14}C wykonano dla próbek trzech fragmentów węgla drzewnych. Pierwsza z próbek (nr inw. 15/63; nr próbki Poz-67862) pochodzi w paleniska (obiekt 1) w wykopie 6. Uzyskane wyniki wskazują, że z prawdopodobieństwem 95,4% warstwa powstała w okresie od 3. ćwierci VII do 3. ćwierci IX wieku. Zmniejszając jednak przedział prawdopodobieństwa do 74,8% uzyskujemy węższe możliwe ramy chronologiczne – od 3. ćwierci VII do 3. ćwierci VIII wieku (tab. 2).

Podobną dolną granicę wieku otrzymano analizując kolejną próbkę pochodzącą z obiektu 1 (nr. inw. 13/63; nr próbki Poz-76967), z warstwy znajdującej w środkowej partii jamy, tuż pod kamieniami. Z prawdopodobieństwem 95,4% rzeczywisty wiek badanej próbki mieści się w przedziale od połowy VII do lat 60. VIII wieku (tab. 2). Obiekt 1 możemy przyporządkować do problematycznej, starszej fazy osadniczej na terenie dzisiejszego grodziska. Charakter tego osadnictwa nie jest jednak dostatecznie wyjaśniony przez pozyskane źródła archeologiczne. Nie ma jasnych dowodów dotyczących stratygrafii, które pozwalałyby łączyć te nawarstwienia z właściwą fazą grodową. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że poziom ten reprezentuje starszy etap osadnictwa otwartego, poprzedzający o kilka dziesięcioleci powstanie warowni. Warto także pamiętać, że oznaczenie wieku metodą ^{14}C węgla drzewnych może niekiedy dać wynik znacznie starszy niż jest rzeczywisty wiek warstw archeologicznych, w których analizowane węgle drzewne zalegały (Walanus, Goslar 2004, s. 24-25).

Tab. 2. Połupin, stan. 2, gm. Zielona Góra. Wyniki oznaczeń wieku ^{14}C metodą AMS. T. Goslar

Lp.	Nazwa próbki	Numer laboratoryjny	Wiek ^{14}C	Wiek AD	Uwagi
1	Połupin 1(6) (ząb trzonowy świni)	Poz-33234	1200 ± 30 BP	68,2% probability 775AD (68,2%) 875AD 95,4% probability 710AD (6,3%) 750AD 760AD (87,7%) 900AD 920AD (1,3%) 940AD	0.9%N 4.5%C
2	Połupin 2(7) (fragment kości ramiennej bydła)	Poz-33235	1170 ± 35 BP	68,2% probability 770AD (65,4%) 900AD 920AD (2,8%) 940AD 95,4% probability 770AD (95,4%) 980AD	1.2%N 5.9%C
3	R_Combine Połupin (1-2)	-	1187 ± 23 BP	68,2% probability 780AD (6,0%) 790AD 800AD (62,2%) 890AD 95,4% probability 770AD (95,4%) 900AD	X2-Test: df=1 T=0.4(5% 3.8)
4	Pn2 15/63	Poz-67862	1250 ± 30 BP	68,2% probability 687AD (68,2%) 775AD 95,4% probability 676AD (74,8%) 779AD 790AD (20,6%) 870AD	węgiel drzewny
5	Pn2 116/61	Poz-76966	755 ± 30 BP	68,2% probability 1249AD (68,2%) 1281AD 95,4% probability 1221AD (95,4%) 1286AD	węgiel drzewny
6	Pn2 13/63	Poz-76967	1315 ± 30 BP	68,2% probability 660AD (45,3%) 695AD 702AD (5,3%) 709AD 746AD (17,6%) 764AD 95,4% probability 655AD (70,4%) 724AD 739AD (25,0%) 768AD	węgiel drzewny

Ryc. 1. Połupin, stan. 2. Rozkłady gęstości prawdopodobieństwa kalibrowanego wieku dwóch próbek kości datowanych metodą ^{14}C . Oprac. T. Goslar

Ryc. 2. Połupin, stan. 2. Rozkłady gęstości prawdopodobieństwa kalibrowanego wieku trzech próbek węgla drzewnego datowanych metodą ^{14}C . Oprac. T. Goslar

Kolejna próbka węgla drzewnego (nr inw. 116/61; nr próbki Poz-76966) pochodzi z zachodniej części jamy 4 odkrytej w wykopie 6. Uzyskane oznaczenie wieku z prawdopodobieństwem 95,4% wyznacza okres od lat 20. do lat 80. XIII wieku. Otrzymany wynik należy uznać za niewiarygodny w świetle przeprowadzonych analiz, głównie nad chronologią ceramiki. Na podstawie uzyskanych wyników datowania radiowęglowego można sądzić, że najstarsze wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenie dzisiejszego grodziska w Połupinie mogło rozwijać się już od połowy VII wieku. Jednak tak wczesne datowanie, w świetle uzyskanych wyników badań ceramiki jest mało prawdopodobne. Nikłe ślady osadnictwa, które obecnie można łączyć z pierwszą fazą zasiedlenia tego

terenu były zapewne związane ze starszą, przed-grodową fazą osadniczą, którą obecnie trudno jest precyzyjnie datować, choć zapewne górną granicą chronologiczną jej funkcjonowania jest 3. ćwierć VIII wieku. Czas powstania grodu można najwcześniej ustalić na lata 70-80. VIII wieku. Datowania takiego nie wykluczają wyniki oznaczeń wieku dwóch próbek kości pochodzących niewątpliwie z warstw związanych z fazą grodziskową. Można przypuszczać, że grodzisko funkcjonowało przez kilkadziesiąt lat do około połowy IX wieku. O tym, że warownia nie była już użytkowana w 2. połowie tego stulecia może świadczyć zupełny brak naczyń typu Tornow i jedynie nieliczne występujące egzemplarze, które na podstawie ornamentyki można łączyć z typem Menkendorf (Gruszka 2016, s. 180).

LITERATURA

BOJARSKI J.

2012 *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*, Toruń.

BRZOSTOWICZ M.

2002 *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

GRUSZKA B.

2010 *Wczesnośredniowieczna osada przygrodowa (pod-grodzie?) w Klenicy (stan. 4), pow. zielonogórski. Opracowanie wyników badań z 1962 r.*, *Archeologia Środkowego Nadodrza*, t. 7, s. 109-190.

2012 *Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym*, [w:] *Nowiniec, stan. 2. Wczesnośredniowieczny gród na pograniczy śląsko-lużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 47-129.

2013 *Wczesnośredniowieczna osada na stanowisku 28 w Sulechowie*, [w:] *Obwodnica Sulechowa, woj. lubuskie. Badania archeologiczne na stanowiskach 10, 25, 26, 27, 28. Tom I*, red. B. Gruszka, A. Jaszewska, S. Kałagate, Zielona Góra, s. 365-454.

2014 *Zabytki ceramiczne ze stanowiska 1 w Zawadzie, gm. Zielona Góra w ujęciu stylistyczno-technologicznym*, [w:] *Wczesnośredniowieczna osada w Zawadzie, stan. 1, gm. Zielona Góra. Studia interdyscyplinarne*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 81-166.

- 2015 *Znaleziska ceramiczne z wczesnośredniowiecznej osady w Mozowie, stan. 23. Analiza stylistyki, formy, techniki wykonania i chronologii*, [w:] *Osada z połowy VII i początku VIII wieku w Mozowie, stan. 23, woj. lubuskie. Źródła archeologiczne i środowiskowe*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 85-136.
- 2016 *Znaleziska ceramiczne z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2. Chronologia oraz analiza stylistyki, formy i techniki wykonania*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 143-238.
- GRUSZKA B., KARA M.
2013 *Wybrane znaleziska ceramiki o cechach warsztatowych ze starszych faz wczesnego średniowiecza z południowo-zachodniej Wielkopolski i południowo-wschodniej części Ziemi Lubuskiej w świetle badań specjalistycznych*, *Slavia Antiqua*, t. 54, s. 241-265.
- KOBYLIŃSKA U.
2014 *Ceramika wczesnośredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu*, [w:] *Starosiedle w Ziemi Lubuskiej. Osadnictwo starożytnie i wczesnośredniowieczne*, red. Z. Kobyliński, Warszawa 2014, s. 521-568.
- MICHAŁAK A.
2016 *Zabytki metalowe z badań grodziska w Połupinie*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 119-130.
- MOŹDZIOCH S.
1998 *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kočka-Krenz, W. Łosiński, Poznań, s. 99-114.
- PANKIEWICZ A.
2012 *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX-X wieku w świetle źródeł ceramicznych*, Wrocław.
- PAWŁAK P.
2012 *Wczesnośredniowieczne osadnictwo na stanowisku nr 5 w Gościkowie, pow. świebodziński*, *Archeologia Środkowego Nadodrza*, t. 9, s. 139-208.
- 2013 *Cmentarzysko ciałopalne i osada ze starszego stadium wczesnego średniowiecza*, [w:] *Myszęcin, stanowisko 19, woj. lubuskie. Od młodszej epoki kamienia po XX wiek*, red. E. Pawlak, P. Pawlak, Zielona Góra, s. 169-395.
- PAWŁAK E., PAWŁAK P.
2008 *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*, Poznań.
- POLESKI J.
2013 *Małopolska w VI-X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków.
- PARCZEWSKI M.
1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław.
- SAWICKA J.
2016 *Paciorek „oliwkowaty” z metalową tuleją z grodziska w Połupinie, stan. 2. Analiza porównawcza*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra, s. 109-118.
- WALANUS, GOSLAR
2004 *Wyznaczanie wieku metodą ¹⁴C dla archeologów*, Rzeszów.